

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 7

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 10

Видавництво М.П. Коць
Київ – Нью-Йорк
2002

Володимир ПОЛІЩУК (Київ)

ЗАПРОВАДЖЕННЯ УРЯДУ ВОЗНОГО В ЛУЦЬКОМУ ПОВІТІ У 1567 РОЦІ

Луцький замковий уряд зіткнувся з возними у своїй повсякденній роботі у лютому 1561 р. Двоє возних з Поділля разом з луцьким урядовим вижем свідчили на уряді на прохання тарновського бурграбія (підстарости) Войтеха Куровського – урядника Яна Граба з Тарнова, краківського каштеляна і великого коронного гетьмана. Скарга була викликана наїздом князя Владислава Андрійовича Збараського на подільські маєтки магната. Бурграбій обвів збройний наїзд, “маючы при себе Матыса Лещинского, вижа приданого з уряду замку Луцкого [...] ку огледаню нижей написаных речей и опатръных Андрея з Сатанова и Кузму з Стронятина, возные земские воеводства Руского и Подолского, так теж и шляхту” (4 особи)¹. Після обводу виж з возними приїхали до Луцька і свідчили на уряді: “якож то и виж врядовый [...] весполк из возными то ест зъ [...] так теж и з шляхтою [...] ведле обычаю права корунного, ставши передо мною (підстаростою Б.Совою – *В.П.*) в замку Луцком, тыми словы сознали” (далі текст “зізнання” вижа і возних)². Як бачимо, свідчення возних було цілком правочинним для литовсько-руського права тих земель, які ще не мали такого інституту, однак приймали його без обмежень. Судячи з цього типового запису³, луцькі урядники були добре обізнані з інститутом возного як реалією коронного права українських земель, що входили до складу Польського королівства. І це не дивно, адже польська правова традиція існування цього інституту офіційного свідка на той час нараховувала понад півтора століття років. Більше того, на своїх вальних сеймах 1544–1551 рр. литовсько-руська шляхта домоглась від великого князя реформування вижив за зразком возних Підляшшя, що відбилось у великокнязівській

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф.25. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.59-зв.–60-зв. Зазначимо ці подільські маєтки: Яблонів, Ольховець, Микитинці, Рудомшяни, Репні, Тарновець, Тарновська Воля і Яблонівське дворище, намісником був бурграбій В.Куровський.

² Там само. – Арк.60-зв.

³ Щоправда, більше возні не зафіксовані в актах Луцького замкового уряду впродовж 1560–1566 рр.

“уста́ві на ви́жив” від 20 листопада 1551 р.⁴ Реформування у Великому князівстві Литовському (далі – ВКЛ) інституту офіційних свідків було лише однією з багатьох ланок в процесі утвердження шляхетських привілеїв. Як же на практиці в середовищі тісно пов’язаної територіальної спільноти (Луцький повіт Волинської землі ВКЛ) реалізувались положення, які запроваджувала центральна влада? Як на практиці відбувалась заміна врядування на уряд возного? Коли це сталося у Луцькому повіті і що то були за особи, яких місцева влада висунула в кандидатури перших возних? Але спочатку розглянемо законодавчі положення щодо возного, викладені у Другому Статуті 1566 р.

Возний за Литовським Статутом 1566 року

26 січня 1566 р. на Віленському сеймі було офіційно затверджено Другий Статут ВКЛ, який уперше, серед низки багатьох інших судово-адміністративних реформ, встановив уряд возного в литовсько-руському праві. Безпосередньо возному було відведено три артикули (Розд.ІV. Арт.4, 5, 6), а у двох інших він фігурував при регламентації процедури позову (Розд.ІV. Арт.9, 25). Підставовий артикул 4 (О возныхъ, присезе и врядѣ ихъ) посутньо повторював положення сеймової ухвали 1551 р. про присяжних вижив за зразком возних Підляшшя. Достеменно відтворювалися такі соціальні характеристики возних, як шляхетність (належність до привілейованого стану), осілість у повіті (володіння родовим маєтком), авторитетність (людина добра, віри гідна)⁵ і порядність (цнотливість). Однак остаточно вознівство конституювало обов’язкова наявність на процедурі (при возному) двох сторонніх свідків – людей добрих⁶. Характер діяльності возних визначався в артикулі 5 (Справа и врадѣ возного). Вони мали виконувати наступні процедурні дії: 1) вручати позови; 2) складати рок сторонам при поданні позову; 3) приводити свідків до присяги; 4) приймати освідчення правопорушень; 5) ув’язувати у власність за вироком суду; 6) оглядати наслідки правопорушень (кгвалты, розбои, головщизны)⁷. Однак не випадково, що на першому місці в артикулі 5 стоїть вручення позову як найзначніша процедура, натомість наймасовіша – засвідчення майнових збитків та тілесних поранень – на останньому⁸.

⁴ *Поліщук В.* Свідки у русько-литовському праві до судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. // Молода нація: Альманах. – К., 2000. – С.157; Литовская метрика // Русская историческая библиотека. – СПб., 1910. – Т.ХХVII. – Кн.2. – Отд.1. – Ч.1: Книга записей, т.1. – С.191.

⁵ Семантику цих соціальних характеристик див.: *Яковенко Н.М.* Про два ментальні стереотипи української шляхти: “чоловік добрий” і “чоловік злий” // *Яковенко Н.М.* Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С.110, 121, 127.

⁶ Статут Великого князства Литовского 1566 года // *Временник императорского Московского общества истории и древностей российских.* – М., 1855. – Кн.23. – С.66.

⁷ Там само. – С.67.

⁸ Класифікацію публічно-правових процедур з участю вижив Луцького замкового уряду в 1561–1566 рр. див.: *Поліщук В.* Врядування в структурі публічно-правових процедур (на матеріалі луцьких замкових книг 1558–1567 рр.) // *Соціум: Альманах соціальної історії.* – К., 2002. – №1. – С.104–107.

У тому ж 4-му артикулі зазначалось і покарання возного за неправдиве свідчення – страта на смерть (ничимъ инымъ толко горломъ маеть быти каранъ). Далі йшла оплата за службу – один гріш від милі (помилъне) в один бік і від освідчення процедури – один гріш. За ув'язання в маєток возний брав один гріш від служби тяглих підданих (податкова господарська одиниця); від незаселеної орної землі – півгроша, а від копи (= 60 грошів = 600 пенязів) по два пенязі⁹. Третій артикул визначав відповідальність сторони за протидію і побиття возного – подвійний штраф (навезка) і шести-тижневе ув'язнення в замку. Штраф за побиття возного вираховувався зі станової – шляхетської – оцінки життя, відбитої в законодавчих нормах Статуту: “...тогда тот (нападник. – *В.П.*) за доводом слушнымъ (возного і свідків. – *В.П.*) мает возного навезати совито водлѣ стану его, а на замку албо у дворѣ повѣтовомъ шесть недѣль седѣти”¹⁰. Шляхетські нав'язки коливалися від 100 до 30 кіп грошей в залежності від тяжкості поранення (Розд. XI. Арт. 13). Цікаво, що подвійні розміри штрафів, зазначених для возного, аналогічно накладалися за побиття і поранення жінок шляхетського стану¹¹.

Уряд возного не входив до ієрархії земських урядів і до номенклатури не вносився¹² – він формально становив найнижчу ієрархічну сходинку. Структуру цього інституту, а також його функціонування на прикладі Вітебського земського суду 1592–1598 рр. було проаналізовано в роботі І.І. Лаппо¹³. Важливо наголосити, що на відміну від виживства, яке ґрунтувалося на панській службі і урядом не було, вознівство набуло статусу уряду. Персонально вижі розглядалися як слуги конкретного уряду старости, воеводи, маршалка тощо. Завдяки статусу уряду, вознівство набуло більш самостійного характеру, без службової залежності від нововстановлених судів (городський, земський, підкоморський). Варто зазначити, що в тогочасній адміністративній системі уряд, як інстанція влади, розумівся персонально, як привілей верховного володаря на частку влади, надану конкретній особі з передачею повноважень (*officium*) і прибутків (*beneficium*). Це виражалось у тому, що возний, на відміну від вижа, міг свідчити до будь-якого уряду, але в межах своєї повітової юрисдикції. Більше того, возний міг викликатися стороною через особисте запрошення зі свого власного помешкання, без попереднього звертання до городського чи земського урядів, на відміну від виклику вижа, який мусив надаватися від його пана-урядника. Тому не випадково в Статуті з'явилася пояснювальна ремарка про те, що возний може носити позови без в'язового доручення: “позвы носити и ими позывати, хотя

⁹ Статут Великого князства Литовського 1566. – С.67.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. – С.157.

¹² Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1994. – Т.228: Праці історично-філософської секції. – С.71.

¹³ Лаппо И.И. Земский суд в Великом княжестве Литовском // Журнал Министерства Народного Просвещения – СПб., 1897. – Июнь. – С.272–275.

безь ведомости врядовое” (Розд.IV. Арт.5). У таких випадках виж повинен був отримати з уряду “лист вижовий врядовий” як офіційний дозвіл на участь у публічно-правовій процедурі¹⁴. Однак зазвичай і для возних практикувались письмові доручення на справу, видані з гродського уряду¹⁵. Але, напевно, найважливіша відмінність між вижем і возним полягала в тому, що возний мав особисто виконувати процедури, оскільки виж лише супроводжував сторону, яка сама мусила носити позови, вручати навпоминальні, заручні листи тощо.

У польській судово-адміністративній системі возні обиралися з числа слуг і клієнтів воеводи¹⁶. Польські дослідники наводять приклади досить низького соціального статусу возних для кінця XIV – першої половини XV ст.: службові селяни, слуги – особи не шляхетського стану. Для другої половини XV ст. на вознівстві зустрічається дрібна міська шляхта (особи титулюються як *famosus* або *providus*, що вказує на їхню міську осілість) – Антоні Гонсьоровський інтерпретує цю титулатуру як маргінальну – неможна на пограниччі станів, що вільно замикаються¹⁷. Аналогічна картина спостерігається і для Краківського воеводства: спеціальне дослідження, проведене Вацлавом Урбаном в межах 1535–1548 рр., ще раз доводить, що возні переважно були неосвіченим простолюдом¹⁸. Це дуже контрастує з соціальним статусом перших возних Луцького повіту – повноправних шляхтичів з родових маєтків. Не вдаючись у детальне порівняння з польськими возними, зазначу лише, що їхній соціальний статус такий самий, як і у вижив волинських повітів середини XVI ст. Нагадаємо, що вознівство було запроваджено у Польському королівстві наприкінці XIV ст. як складова частина земських інститутів шляхетського самоврядування. У правовому аспекті, “з кінця XIV ст. “зінання” судових возних набирали все більшого значення у сенсі урядового свідчення”¹⁹.

Значення процедури позову

Статут недаремно серед перших і найголовніших повноважень возного виставив вручення позову. Значення цієї правової процедури підкреслювалось уже тим фактом, що тільки при його видачі з земського суду ставилась печатка Великого князівства Литовського – інші урядові

¹⁴ *Поліщук В.* Врядове виживство в структурі... – С.87.

¹⁵ Текст письмового доручення возному на справу, видану від володимирського підстарости М.Павловича (16 липня 1567 р.) надруковано: Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (Далі – Архив ЮЗР). – К., 1876. – Ч.VIII. – Т.3. – С.153.

¹⁶ *Gąsiorowski A.* Urzędnicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce. – Poznań, 1970. – S.302.

¹⁷ *Ibidem.* – S.324.

¹⁸ *Urban W.* Woźni sądowi województwa krakowskiego w latach 1535–1548 i ich szlachectwo pomocnicze // *Czasopismo prawno-historyczne.* – 1987. – Т.XXXIX. – З.1. – S.172.

¹⁹ *Bardach J., Leśnodorski A., Pietrzak M.* Historia ustroju i prawa polskiego. – Warszawa, 1998. – S.173.

листи засвідчувались власними печатками суддів (Розд.ІV. Арт.10). Саме навколо цієї процедури точилося найбільше суперечок і виникало чимало ризикованих ситуацій. Вручення позову як виклик до суду можна вважати наріжним каменем вознівства, адже з цього розпочинався судовий процес. І супротивна сторона як тільки могла чіплялась за процедурні моменти, аби уникнути позову, часто-густо вдаючись і до збройного опору. У той період, коли виживство після прийняття Другого Статуту 1566 р. ще грало важливу роль у функціонуванні Луцького гродського уряду (1566–1568 рр.), волинські можновладці на суді не раз заперечували законність позову через те, що його було вручено з вижем, а не возним.

Перший такий випадок фіксується в записі луцької гродської книги від 6 жовтня 1566 р. За неявку на суд гродські судді присудили право скаржнику, однак невдовзі самі ж скасували свій вирок, коли на уряді з'явилась позвана сторона – стольник ВКЛ Миколай Дорогостайський, який почав вимагати, аби скаржник через возного довів подання свого позову (позваний не визнавав самого факту виклику до суду, тобто складання судового року через вижа): “Его млст пан столник попирал тыми словы: “коли жъ тое, пне вряде, от вас слышу, же тая сторона жалобная року своего позваного вижомъ доводити не мела, кроме возного присяжного”, и доводит то его млст артыкуломъ пятымъ в роздѣле червертомъ, в которомъ пишет...”²⁰ Як бачимо, судова сторона вказала на неправочинність виживства при поданні позову, посилаючись на відсутність возного. Стольник з'явився на гродському уряді, коли судовий вирок ще не було занесено до книг і зажадав апеляції у королівському суді, довівши перед суддями сумнівність позову за участю вижа: “Тогда, пне вряде, не мели бы жадного усказу (судового вироку. – В.П.) чинити, але яко о непослушномъ, мѣлъ бы судъ о томъ писати до его кролевское млсти, а е.к.м. будет рачил ведати, што с таковымъ чинити. И с тых причин просиль его млст пан столникъ, абы декрет той стороне поводовой не был выдан и ее обослал, жебы на право ся готовала, хотячи ей в том усправедливити або потом до е.к.м. собѣ взяти”²¹. Судді таки прийняли апеляцію до короля, але це нічого не дало М.Дорогостайському, бо він невдовзі отримав припозов гродського суду за листом короля, що підтверджував перший позов (запис від 27 листопада 1566 р.)²².

Судовий двобій: Мишка – Гулевичі

Затримка з обранням возних у Луцькому повіті – в 1566 р. вони так і не з'явилися – створила юридичну зачіпку для заперечення законності судового позову, що вручався при вижу. Другим красномовним прикладом може служити позов до земського суду Михайла Федоровича Мишки Варковського від Григорія (хорунжий Волинської землі) та Василя

²⁰ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.412-зв.

²¹ Там само. – Спр.8. – Арк.413.

²² Там само. – Арк.481.

(володимирський війський) Гулевичів у спорі про спадкові землі (маєток Серники) і опікунство над Іваном Ощовським. У гродських книгах це вручення було зафіксовано в записі від 7 лютого 1567 р. Позов вручав виж, службник луцького старости Василь Єзерський²³. Протокол судового розгляду міститься у земській книзі від 6 березня 1567 р.²⁴ У цьому записі невіддалого судового засідання за позовом братів Гулевичів, а саме у судовому рішенні, зафіксована єдина згадка того факту, що у Луцькому повіті до обрання возних виживство зберігало свою законну чинність. Важливо, що це рішення було ухвалено на сеймику Луцького повіту: “Мы (судді. – *В.П.*) видечи то, иж то ест на соймику нашомъ от нас всѣхъ уфалено, же всякие осветчания и подавания всякихъ листов и позвов мело быти через вижа, покол быхмо возных межи собою обрали, а иж до того часу (тобто до 7 лютого 1567 р., коли вручався позов. – *В.П.*) еще возных не было, сказали есмо (винесли судовий вирок 6 березня 1567 р. – *В.П.*) пану Мышце паном Гулевичом на тые позвы отказувати”²⁵. Отже, судді земського уряду не прийняли доводу М.Мишки Варковського про неправочинність позову вижем, посилаючись на рішення повітового сеймику. Про його проведення ми маємо лише одну випадкову згадку в гродських книгах, у записі від 1 травня 1566 р.: “А потомъ дей дня нынешнего (1 травня 1566 р. – *В.П.*) его млст п. Любачовский, пан мой, приехавшы до Луцка з дворянином его королевское млсти, до п. [Михайла] Ела [Малинского] и до их млсти кнжат и паняць земъли Волинское, которые ся ихъ млсть на съемъ повѣтовый зъехать рачили” (тобто з’їхалися на повітовий сейм)²⁶. Однак зрозуміло, що тільки гіпотетично можна припускати, що саме на цьому сеймику була прийнята постанова про вижив і возних. Апеляція до короля у справі М.Дорогостайського наводить на думку, що до 6 листопада 1566 р. ця сеймикова ухвала не була відома, принаймні гродським урядникам, які відіслали справу до короля, тому, можливо, ця ухвала була прийнята на іншому – гіпотетичному – сеймику кінця 1566 – початку 1567 рр.

Цікаво розглянути аргументи супротивної сторони, тобто М.Мишки Варковського, оскільки в земському суді явно захищались інтереси братів Гулевичів. Однак з ініціативи М.Мишки наступного дня справа була перенесена до гродського уряду, де обидві сторони, знову зустрівшись, продовжили спір про правочинність позову. В записі гродської книги від 7 березня 1567 р. М.Мишка з’явився з доводом проти позову. В розлогіму викладі події минулого дня постали у протилежному світлі. М.Мишка пояснював, що він у земському суді просив, аби судді звільнили його від позову, як від “неслушного”, однак судді взагалі відмовились записати заперечення М.Мишки: “И просилъ дей есми суду земского, абы то того дня было записано. Уряд земский того записовати не хотель, фолкгуючи

²³ Там само. – Спр.9. – Арк.60.

²⁴ Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.118–120.

²⁵ Там само. – Арк.119-зв.

²⁶ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.122-зв.–123.

стороне, яко зят шури своей”²⁷. Саме це і змусило звернутися до гродського уряду. На доказ чинності позову Гулевичі мали поставити на уряді вижа і пред’явити випис з гродських книг. Коли врешті це сталося, М.Мишка не визнав цього вижа: “И потомъ нерыхло пришел (Гулевич. – В.Л.) и постановил якогось чоловѣка, который прозывается быти Езерский в Луцку у мѣсте мешкаеть и домъ свой мает. Я дей вѣдаючи по томъ чоловѣку, же он не ест жадным вознымъ ани присяжнымъ, а к тому же ся тот же истый Езерский заперел, што был на том позве написал, менячи быти, же не вмѣеть писати. А к тому дей то я, вѣдаючи, иж тот истый Езерский ест у подозреню, с тых причин вѣры еси ему дати не хотель”²⁸. Хоча Гулевичі пред’явили випис з гродських книг і сам виж підтвердив факт вручення, М.Мишкою було вказано на черговий формальний привід проти чинності позову: відсутність при вижу двох шляхтичів – сторонніх свідків. А на останку він взагалі послався на те, що суд за тим позовом припадав на вчорашній день і сьогодні вже не має юридичної сили: “А к тому на томъ же выписе от того фалшивого вижа у четвергъ рокъ описан есть, который ден и рокъ уже был, яко вчорашнего дня (тобто 6 березня на земському уряді. – В.Л.) проминул”²⁹. Як бачимо, серед багатьох формальних приводів скасування позову і судового року виживство посідало чільне місце, доки новореформовані соціально-правові інститути не були адаптовані до волинських реалій. До того ж, ці методи переважно були поширені серед волинських магнатів – впливових князів і панів-урядників, які легко обертали норми закону на свою користь.

Возні і шляхетське самоврядування

Здається, з виходом у світ Другого Литовського Статуту 1566 р. не залишалось би питань про порядок і час обрання перших возних. Але, як свідчить адміністративно-правова практика інших земель ВКЛ, перші возні були обрані після сеймових реформ 1551–1554 рр. разом з локальним запровадженням земських судів, хоча вони і мало чим відрізнялись від організації замкових урядів великокнязівських намісників. Один з перших позитивних наслідків цього реформування – поява в 1555 р. Слонимського земського суду, коли разом з суддею, підсудком і писарем було обрано і перших двох возних³⁰. Таким чином, і появу уряду возного слід розглядати

²⁷ Там само. – Спр.9. – Арк.113-зв.

²⁸ Там само. – Арк.114.

²⁹ Там само.

³⁰ Титульний аркуш першої земської книги слонимського суду красномовно висвітлює факт інституалізації урядників 21 листопада 1555 р.: судді, підсудка, писаря і двох возних. 16 грудня 1556 р. земські урядники обрали підвозного (№68), тобто третього службовця. Схоже, що запровадження земського суду носило локально-повітовий характер, посада, ймовірно, запроважена за сприяння троцького воеводи М.Ю.Радзивіла (Слонимський повіт належав до Троцького воеводства): Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов (далі – АВАК). – Вильно, 1895. – Т.ХХІІ: Акты слонимского земского суда. – С.2, 38.

в контексті генези земського самоврядування у ВКЛ. Це питання в загальних рисах було висвітлено в роботі Івана Лаппо, де показано, як повільно і вибірково запроваджувалися у повітах законодавчі норми з шляхетського самоврядування, починаючи з положення Статуту 1529 р. (Розд. VI. Арт. 3) про вибір двох присяжних зем'ян в судах великокнязівських намісників³¹. Боротьба литовсько-руської шляхти за політичну та економічну рівноправність в суперництві з магнатами дала свої плоди лише після початку в 1558 р. Лівонської війни, коли нарешті почали здійснюватися сеймові домагання шляхти за розширення своїх прав³². Так, прийнятий на сеймі Бельський привілей 1 липня 1564 р. ще до офіційного прийняття Другого Статуту запроваджував у ВКЛ земські суди³³.

У Луцькому повіті земський суд організувався 21 червня 1565 р.³⁴ Однак це не призвело до появи возних, як це сталося у Слонимському повіті в 1555 р. і в 1565 р.³⁵ Записи публічно-правових процедур луцької земської книги свідчать, що в ролі офіційних свідків залишалися вижі³⁶. Та більше того, ці вижі – слуги не земського судді і підсудка, а слуги замкових урядників луцького старости кн. Богуша Корецького, які регулярно фіксуються у записах луцьких замкових/городських книг³⁷. Від імені

³¹ Лаппо И.И. Земский суд... – С.295–300.

³² Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С.52. Характеристику діяльності вальних сеймів 1544–1566 рр. див.: Любавский М.К. Литовско-Русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства. – М., 1900. – С.517–713; Максимейко Н. Сеймы литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. – Харьков, 1902. – С.1–164; Лаппо И.И. Литовский Статут 1588 года. – Каунас, 1934. – Т.1: Исследования, ч.1. – С.11–17. Сеймові матеріали див.: Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб., 1848. – Т.3: 1544–1587 гг.; Максимейко Н. Сеймы... – Приложение. – С.1–205; Литовская метрика // Русская историческая библиотека. – Юрьев, 1914. – Т.XXX. – Кн.3. – Отд.1–2. – Ч.3: Книга публичных дел, т.1.

³³ Бельський привілей 1564 р. надруковано разом з Другим Статутом 1566 р.: Статут Великого князства Литовського 1566 года. – С.4–11.

³⁴ ЦДІАК України. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1. Про це свідчить титульний аркуш першої земської книги Луцького повіту.

³⁵ 1 червня 1565 р. слонимський земський суд було реформовано згідно з загальнодержавною судово-адміністративною реформою (Бельський привілей 1564 р.). У Слонимському повіті були обрані нові земські урядники, зокрема суддя, підсудок, писар і дев'ятеро (!) возних: АВАК. – Т.ХХІІ. – С.147–148.

³⁶ “Якож на то з уряду кгородского замку господарского луцкого брали вижомъ служебника его милости князя Б.Ф.Корецького etc. Павла Невишского”: ЦДІАК України. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.9 (запис від 2 липня 1565 р.). Про те, що це було нормальною практикою, свідчить виключний для слонимського земського суду приклад надання в ролі офіційного свідка вижа – слуги слонимського підстарости з замкового уряду, якого було надано для вручення заручного листа за відсутності возних (12 липня 1566 р.): АВАК. – Т.ХХІІ. – С.280 (№527).

³⁷ ЦДІАК України. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1: Слуги луцького старости кн. Б.Корецького – Павло Невишський – 7 серпня 1565 (Арк.24); Іван Красносільський – 7 серпня 1565 (Арк.24-зв.); Остафій Андрійович Свишовський – 7 травня 1566 (Арк.29-зв.).

земського уряду вижі, як правило, не надавалися: сторона приходила до земських книг з вижем, узятим з гродського уряду. Лише в окремих випадках земські судді надавали вижив і тільки на справи луцького старости. Так, слугу підстарости Степана Герецького було надано від земського уряду 4(14) березня 1567 р. для обсилання володимирського підкоморія Олександра Семашка, люди якого напали на підводи селян князя-старости Б.Корецького (про це див. нижче)³⁸. Однак ці виняткові випадки можна пояснити тим, що старости згідно з неписаною традицією не мали права у власних потребах послугуватися вижами зі свого уряду³⁹.

Таким чином, на мою думку, возні у Луцькому повіті мали з'явитися ще до виходу Другого Статуту ВКЛ, разом з уведенням земських судів улітку 1565 р. Повільність реформи непрямо підтверджується тим фактом, що на Луцькому замковому уряді за новим Статутом почали судити лише через п'ять з половиною місяців після його запровадження 26 січня⁴⁰. Очевидно, мав минути певний час, щоб волинські урядники замовили для своїх урядів рукописні списки Статуту, якого так і не було надруковано⁴¹. У луцькій замковій/гродській книзі за 1566 р. містяться два записи: один – про припинення дії Статуту ВКЛ 1529 р. (8 серпня), другий – про запровадження Другого Статуту (9 вересня)⁴². Можна припустити, що саме в ці дні до Луцька було привезено рукописний список Статуту, що непрямо підтверджується фактом перейменування луцьких замкових книг на

Слуги гродського підстарости Андрія Русина – Грицько Тимохович Гуляницький – 4 серпня 1565 (Арк.23); Кохан Василевич – 9 липня 1566 (Арк.31-зв.), 4 жовтня 1566 (Арк.40-зв.); Павло Сенницький – 1 жовтня 1566 (Арк.35); Грицько Іванович – 16 жовтня 1566 (Арк.60); Петрик – 15 березня 1567 (Арк.124). Слуги гродського писаря Ф.Русина – Олексій – 23 липня 1566 (Арк.32-зв.). Красносільські бояри – Кунаш Макарович 24 січня 1566 (Арк.27-зв.); Яцко Семенович – 1 жовтня 1566 (Арк.35); Богдан Гордунович – 30 жовтня 1565 (Арк.38, 40); Михно Роткович [він же Михно Павлович] – 12 жовтня 1566 (Арк.55), 14 жовтня 1566 (Арк.56); Михно Федорович Запольський – 14 березня 1567 (Арк.115); Пашко [Некрашевич] – 17 березня 1567 (Арк.138).

³⁸ Там само. – Арк.114.

³⁹ *Поліщук В.* Врядове виживство в структурі... – С.84.

⁴⁰ Текст надрукованого рукописного списку Другого Статуту вийшов 1 березня: Статут Великого князства Литовского 1566 года. – С.14.

⁴¹ Н.Яковенко також піддає сумніву “централізоване розмноження примірників і розсилання їх до місцевих судових інстанцій”: *Яковенко Н.М.* Шляхетська правосвідомість у дзеркалі обігу правничої літератури на Волині й Наддніпрянщині // *Яковенко Н.М.* Паралельний світ... – С.87.

⁴² ЦДІАК України. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.356: “Тут ся докончили справи судов замку гдрского Луцкого ведле Статуту старого за староства велможного князя Богуша его млсти Федоровича Корецкого, старосты луцкого, brasлавского и вѣницкого, а за вряду его млсти пна Аньдрея Ивановича Русина, подстаростего, а за Федора Ивановича Русина, писара замку Луцкого...” На звороті наступного аркуша починалась дія Другого Статуту (Арк.357-зв.): “От тол ся починають sprawy судов кгродских луцкихъ ведле Статуту нового всимъ обывателом Великого князства Литовского от наяснейшого пна, зъ божое млсти, Жикгимонта Августа...”

городські після 9 вересня⁴³. Однак ця подія ніяк не вплинула на обрання возних, тим більше, що останні не перебували в компетенції городського уряду чи, власне, не були в його службовому підпорядкуванні.

Поява перших возних

Коли ж у Луцькому повіті з'явилися перші возні? Хто вони були за соціальним статусом? На жаль, не існує ніяких документів про те, яким чином з-посеред повітової шляхти були обрані перші з них. Згідно з законодавством, вони мали обиратися воеводою. Зокрема, в статутному артикулі про уряд возного було зазначено: "...даемъ моцъ абы воеводове въ каждомъ повѣте судовомъ, гдѣ книги лежат [...] возныхъ выбирали, пострыгали, уставляли" тощо (Розд.IV. Арт.4). Як відомо, на Волині функції воеводи виконував луцький староста, тому з певністю можна твердити, що кн. Богуш Корецький мав брати безпосередню участь у затвердженні кандидатур на уряд возного. Як і возні, уряд воеводи у Волинському воеводстві з'явився також у ході судово-адміністративних реформ 1564–1566 рр. Першим посадачем цього уряду король затвердив кн. Олександра Федоровича Чорторийського (†1571)⁴⁴, сина луцького старости (1522–1542 рр.) Федора Михайловича Чорторийського. Привілей датовано 12 вересня 1566 р.⁴⁵ Однак важко сказати, які він мав прерогативи щодо затвердження возних з огляду на загальноволинський і титулярний ранг цього уряду: повітовим "начальником" залишався луцький староста. У 1572–1576 рр. це роздвоєння було подолано тим, що після смерті першого волинського воеводи його наступником став луцький староста кн. Б.Ф.Корецький.

Щодо возних, то й вони повинні були мати привілей на вознівство, однак таких текстів поки що мені не траплялося (возні мали б заносити їх у земські чи городські книги), за винятком надрукованого І.Лаппо⁴⁶. Цей текст є актом затвердження вітебським воеводою М.П.Сопегою возного, обраного повітовими урядниками і шляхтою (17 березня 1591 р., Вітебськ): "Ино за залеценьемъ ихъ милости панов владниковъ земскихъ и шляхты повету витебского учыниломъ (витебський воевода. – *В.П.*) вознымъ на поветъ витебский того Михайла Добриецкого и утвердиломъ его на тотъ врадъ присего его и пострыгъ водълугъ Статуту права земского..."⁴⁷ В даному випадку привілей демонструє усталену і добре відпрацьовану систему обрання возних, що склалася на кінець XVI ст. Натомість у часи

⁴³ Саме з цього часу починає вживатися в заключних формулах записів іменування книг городськими, наприклад: "А так я (підстароста. – *В.П.*) тую жалобу и оповедане его до книг кгородских записати казал". Хоча в записях луцької земської книги вже з 1565 р. усталено вживається поняття городського уряду (10 липня 1565): ЦДІАК України. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.9.

⁴⁴ *Wolff J.* Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S.25–27.

⁴⁵ *Малиновский И.* Сборник материалов, относящийся к истории Панов Рад Великого княжества Литовского. – Томск, 1901. – С.73–74; *Крикун М.* Вказ.пр. – С.101.

⁴⁶ *Лаппо И.И.* Земский суд... – С.273.

⁴⁷ Там само. – С.273.

перед судово-адміністративною реформою 1564–1566 рр. ця система тільки починала складатися. Нерозвиненість інститутів земського (шляхетського) самоврядування залишала на першому плані кланові, клієнтарні та приятельські стосунки, в яких власне і формувались кандидати на ті чи інші посади. Ці стосунки замикались в територіальних межах повітів і земель ВКЛ. Тому висування повітовими урядниками кандидатур на вознівство було невід’ємне від місця шляхтича у мережі міжособових стосунків, показником якого може бути участь у публічно-правових процедурах волинської шляхти (обсилання про збитки, судовий позов, ув’язання, акти власності). Наприклад, можна було б вирахувати “індекс публічної популярності”, тобто ступінь фіксації майбутніх возних в якості свідків-печатарів приватно-правових актів (“А при том были и того добре сведоми и за прозбою моею печати свои приложити рачили панове а приятели мои ласкавые”). До таких фактів дотична єдина унікальна фіксація Богдана Княгининського в ролі “возного земського” до обрання возних у Луцькому повіті згідно з новим Статутом. Однак і справа, на яку його було запрошено, мала неабияке значення – ув’язання в селище Навоз – “выдель части небожницы панее Ивановое подскарбиное господарское ...от именея князя Матвея [Василевича] Четвертенского з угоды и померкованя приятельского”⁴⁸, тобто за постановою приятельського суду між господарським маршалком П.Б.Загоровським і князем М.В.Четвертенським, які належали до урядницьких кланів Волині. Текст документу є оригіналом інвентаря села Навоза (суч. Навіз Волинської обл.), власне 14 дворищ, які були зареєстровані при процедурі ув’язання і передачі їх Загоровському. Акт було складено в Четвертні 21 березня 1562 р. “при бытности князей Андрея и Ивана Четвертенских и возного земского (курсив наш. – В.П.) Богдана Княгининьского ... до чего и я (хто складав, не вказано. – В.П.) печат мою при возном земском приложил”⁴⁹. Як же тлумачити таку ранню появу возного, причому лише в одному випадку? На те, що це був справді виключний випадок, вказує відсутність бодай побіжних згадок возних в луцьких замкових книгах 1558–1566 рр. На мою думку, тут возний Б.Княгининський виступив аналогом вижа, якого на дану процедуру обрали собі сторони. Варто нагадати, що вижі не були виключним правом замкових урядів і

⁴⁸ ЦДІАК України. – Ф.256. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.100-зв. Мається на увазі княгиня Богдана Федорівна Четвертенська, дружина дворного підскарбія Івана Андрієвича Солтана (Солтановича) (1502–1554): *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / Opr. H.Lulewicz i A.Rachuba. – Kórnik, 1994. – S.160.* У 1558 р. княгиня Богдана відписала частину маєтків своєму племіннику і господарському маршалку Петру Богдановичу Загоровському, що спровокувало багаторічний конфлікт з князем Матвієм Васильовичем Четвертенським († 14 травня 1562 р.). Про це див.: *Arhiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie / Wyd. Z.L.Radziwiński przy współd. P.Skobelskiego i A.Gorzaka. – Lwów, 1910; ЦДІАК України. – Ф.256. – Оп.1. – Спр.1; Там само. – Ф.220. – Оп.1. – Спр.32, 33, 35–38.*

⁴⁹ Там само. – Ф.256. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.100-зв. На оригіналі під останнім рядком сліди зеленого воску на місці двох печаток, що не збереглися. Очевидно, друга печатка була возного.

могли не тільки надаватися будь-яким урядом, але й обиратися самими сторонами⁵⁰. Ймовірно, що маршалок Загоровський не міг собі дозволити, аби йому з замкового уряду на ув'язання надали вижем якогось боярина чи міщанина. Натомість соціальний статус офіційного свідка (вижа) після сеймових ухвал 1551–1554 рр. ототожнювався з шляхетським станом і, значить, з возним. Таким чином, вознівство Б.Княгининського в 1562 р. слід розглядати не як призначення на уряд, а як одноразове доручення на конкретну справу. Воно ще не є інституалізованим згідно з законом про надання уряду, що буде запроваджено тільки Статутом 1566 р. З іншого боку, цей унікальний приклад демонструє шлях народження нових правових реалій, коли їх приватним порядком, для себе, застосовують впливові можновладці, причому у справах власності, що вимагають їхньої особистої присутності. Реалії ці ще не введені до масового публічного вжитку та й саме застосування носить швидше новоназивний характер, коли узвичаєний спосіб організації офіційного свідчення починають іменувати по-новому – дещо престижнішим правовим терміном.

Повернімося до запровадження статуткових возних. Якщо воєвода або староста мав їх затверджувати, то чим можна пояснити наявність возних у Кременецькому повіті до виходу Статуту 1566 р.? На мою думку, це пояснюється більш раннім запровадженням земського суду, так само як у Луцькому чи Слонимському повіті, влітку 1565 р.⁵¹ В записі луцької замкової книги від 22 січня 1566 р. згадано скаргу Базиліуса Дривинського, занесену його кокорівським урядником до кременецьких **земських книг** за участю кременецького возного: “што дей тот врядникъ п. Б.Д.Кокоревський Нес-теръ Лядвичъ заразом того ж часу на вряде земскомъ кремьянецкомъ оповедал и, вземши возного вряду тамошнего, а к тому людей добрых сторонних, тое кгвалтовное тыхъ млыновъ и ставов кокоревскихъ обводиль и осветчал, ... *што до книг земских вряду кремьянецкого* (курсив наш. – В.П.) ест записано”⁵². У наступній згадці кременецького возного зафіксовано його ім'я – Семен Андрузький, який за скаргою від 20 травня 1566 р. був присутній на процедурі обводу зораних і засіяних під Редьковим полів та

⁵⁰ *Ланно И.И.* Земский суд... – С.300: “...вижі зовсім не належали виключно урядові: вижив нерідко обирали собі і приватні особи згідно з добровільною угодою для засвідчення актів”.

⁵¹ Час запровадження земського суду у Кременецькому повіті достеменно встановити навряд чи можливо, оскільки перші його книги не збереглися. Як впливає з вищеподаної згадки з луцьких замкових книг (22 січня 1566 р.), у Кременецькому повіті, як у Луцькому і Слонимському, земський уряд було запроваджено до виходу Другого Статуту ВКЛ, щонайскорше у червні 1565 р., коли разом з суддею, підсудком і писарем були обрані возні. Фрагментарні залишки книг цього уряду датуються з 1568 р.: Кременецький земський суд. Описи актових книг / Ред. І.Л.Бутич; упор. Л.А.Попова, З.С.Хомутецька, В.Д.Чунтулова. – К., 1959. – Вип.1. – Кн.І–ІІ: (1568–1598 рр.).

⁵² ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.17. Це перша згадка про існування возного в Кременецькому повіті. Їх також можна пошукати у фрагментах кременецьких гродських книг: Там само. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.10 (записи за липень 1566 р.), а також: Спр.11 (записи за квітень 1567 р.) і далі щорічно, але фрагментарно.

врученні напоминального листа земського луцького уряду. Скаржником виступив недавно обраний луцький земський писар Михайло Коритенський, який разом з братом Павлом “навпоминав” берестецького урядника Федори Требуховської⁵³. С. Андрузький, за описами фрагментів кременецьких земських книг, як возний фігурує один раз, подаючи своє зізнання від 8 жовтня 1570 р.⁵⁴ Ті ж книги містять приватно-правовий запис (22 червня 1579) розподілу спадкового маєтку Андрузі (Кременецький повіт) між С. Андрузьким та його сестрою Євою⁵⁵. Три представники роду Андрузьких зафіксовано у військовому переписі волинських панів і бояр-шляхти 1528 р.⁵⁶ На думку Наталі Яковенко, Андрузькі належали до одного з відгалужень давнього волинського роду якогось Божати-Боженця⁵⁷. Серед інших кременецьких возних у 1569 р. згадуються Федір Ісєрнський та Степан Дедеркало⁵⁸, хоча на мою думку, це не повний склад, незважаючи на набагато меншу площу Кременецького повіту. Ймовірно також, що, як у Луцькому і Володимирському повітах Волині (див. табл. №4, 5), їх мало бути не менше п’яти осіб (порівняймо з трьома возними Слонимського повіту в 1556 р. і дев’ятьма (!) в 1565 р.). Згідно зі Статутом, чисельність возних на повіт строго не визначалася: “такъ много, яко бы ихъ потреба указовала водлѣ повѣту и широкости его а потребы людской” (Розд. IV. Арт. 4).

Перший возний Луцького повіту найраніше свідчив до луцьких земських книг (запис від 16 березня 1567). Це був вищезгаданий Богдан Княгининський: “Постановившися в замку господарском Луцкомъ перед судом земским на роках теперешних судовыхъ [...] возный вряду луцкого земский”⁵⁹, який 15 березня освідчував вручення дворянином королівського листа на адресу Ганни Субоцької за скаргою чернечгородських селян, яких вона тримала у держанні по смерті свого чоловіка Ф. Фальчевського. Уперше до луцьких гродських книг свідчення того ж возного було занесено 27 березня 1567 р.: “ставшы предо мною, Петром Хомяком, подстаростим луцким, пан Богдан Княгининский, возный повіту Луцкого, до книг кгородскихъ тыми словы сознал...”⁶⁰ У цей день він з луцьким підключим Василем Єзерським (вище ми бачили його в ролі вижа – старостинського слуги 7 лютого 1567 р.) намагався зловити на гарячому цехмістра Матиса Кравця, звинуваченого у крадіжці цегли з цегельного заводу. Від 4 квітня записано перше свідчення Івана Путошинського, але його виїзд стався набагато раніше – 20 березня, і надано його свідчення було не з гродського уряду, а від волинського воєводи та земського уряду – судді Г. Бокія і підсудка кн. О. Сокольського⁶¹. Третім на

⁵³ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.152-зв.

⁵⁴ Кременецький земський суд. Описи актових книг. – С.31.

⁵⁵ Там само. – С.68.

⁵⁶ Яковенко Н.М. Українська шляхта... – С.125.

⁵⁷ Там само. – С.141.

⁵⁸ Кременецький земський суд. Описи актових книг. – С.24–25.

⁵⁹ ЦДІАК України. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.123-зв.

⁶⁰ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.132.

⁶¹ Там само. – Арк.145-зв.

вознівстві зафіксовано Михайла (Мишка) Якимовича Смиковського. В записі від 18 квітня він возив гродський позов до М.Ф.Мишки Варковського⁶². Згідно з записом від 14 травня, четвертим возним з'являється Олехно Тихонович Путошинський, який був присутній при обводі збройного наїзду слуг володимирського підкоморія О.Б.Семашка на Красносілля – маєток маренинського урядника кн. Б.Корецького Протаса Молявки⁶³. П'ятий возний Дмитро Новоселецький у перший свій виїзд оглядав рани побитого слуги перемишльського урядника кн. Льва Сангушковича Кошерського 23 червня 1567 р.⁶⁴

Перший обраний склад возних у кількості п'яти осіб, схоже, було визнано достатнім для Луцького повіту. Ті ж самі возні, крім Олехна Путошинського, якого замінив Роман Козинський, нарівні з іншими “обывателями земли Волинское повету Луцкого” 25 травня і 17 червня 1569 р. присягали на вірність польському королю та Короні згідно з Люблінською унією. В реєстрі присяглих була зазначена не тільки їхня вознівська титулатура, але й родовий маєток, з якого вони присягали: “Мишко Смиковський з Смикова”, “Роман Козинський” (родовий маєток не зазначено), “Іван Путошинський з Ватинця”, “Дмитро Новоселецький з Новоселок”, “Богдан Княгининський з Княгинино і з Горлова” (Овруцький повіт)⁶⁵. Одначе у цьому переліку не зазначено Костюшка Фурсовича Чижевича-Тушебинського, який на вознівстві уперше з'являється в 1568 р. (про нього див. нижче).

Конфлікт Корецького з Семашком і поява возних

Яким же чином була обрана перша п'ятірка возних Луцького повіту, починаючи з другої половини березня 1567 р.? Крім записів гродських і земських книг, тобто випадкових згадок у скаргах і судових протоколах, немає інших джерел для з'ясування цього факту. Однак опосередковано, як на мою думку, про це може свідчити історія одного конфлікту між людьми луцького старости кн. Б.Корецького та володимирського підкоморія (межового судді) Олександра Богдановича Семашка. Слуги останнього напали на селян князя, убивши на смерть двох з них і пограбувавши 15 колод меду по дорозі з Маренина до Корця⁶⁶. Семашко за позовом кн. Корецького був викликаний до луцького гродського суду на 4 квітня 1567 р. Запис цього судового року виявив чимало унікальних подробиць. По-перше, підкоморій не визнав свою присутність на уряді в якості судової сторони, оскільки з'явився сюди у своїх приватних справах. Поводова сторона (староста виступав у суді через своїх “умоцованих”⁶⁷ – Івана Бурого

⁶² Там само. – Арк.166.

⁶³ Там само. – Арк.211-зв.

⁶⁴ Там само. – Арк.273-зв.

⁶⁵ Архив ЮЗР. – К., 1861. – Ч.II. – Т.1: Постановления дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569–1654 гг.) / Под ред. Н.Д.Иванишева. – С.6–8.

⁶⁶ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.48, 68, 119-зв., 143.

⁶⁷ Про роль умоцованих див.: *Старченко Н.* Умоцовані – прокуратори – приятелі. Хто вони? (Становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.) // Соціум: Альманах соціальної історії. – К., 2002. – №1. – С.111–144.

та Андрія Садовського) пред'явила на доказ вручення позову “выпис с книг кашталяна бряславского, старосты овруцкого князя Андрея Тимофѣевича Капусты, в котором пишет вызнание до книг возного повѣту Овруцкого Радивона Матфѣевича” (про вручення заочного позову О.Семашкові на його маєток Хупково)⁶⁸. Саме через це луцькі гродські книги не містять свідчення про вручення позову від луцького старости. Коли ж відбулося це вручення? Відповідь на це питання дає запис луцької земської книги від 23 березня 1567 р.⁶⁹ Як впливає з фрагментарно збереженого тексту, кн. Б.Корецький, а точніше його слуги, звернулися по возного до земського уряду, однак через його відсутність, земські судді змушені були надати вижа⁷⁰. З тексту виживського “зізнання” випливає, що позов було вручено 21 березня у п'ятницю не особисто підкоморію, але його хупковському старцю⁷¹. Це була саме та процедура, яку виконував овруцький возний і яка потім мала бути записана до овруцьких земських книг, що не збереглися. У звіті луцького вижа до земської книги читаємо: “ездиль есми з вознымъ овруцкимъ Радивиломъ и з вижом его млсти князя воеводи киевского (кн. К.К.Острозького. – В.П.) Войною до йменя его млсти пана Александра Семашькова Старого Хупкова...”⁷² Однак на цей момент возні уже були обрані: 15 березня на вознівстві був Богдан Княгининський, а Іван Путошинський, наданий від воеводи і земського суду, 20 березня оглядав наїзд озброєних підданих кн. Корецького на маєток О.Б.Семашка Хупково. З цього випливає, що позов від князя-старости вручався за день-два після помсти його маренинських бояр і селян. Однак на судовому засіданні 4 квітня підкоморій не визнав факт подання позову через пору-

⁶⁸ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.143-зв.

⁶⁹ Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.157. В описі цієї книги помилково виставлено “22” березня: Опись актовой книги Киевского центрального архива №2093. Книга луцкая земская записовая, поточная и декретовая 1565, 1566, 1567, 1568, 1569 года / Сост. М.Н.Ясинский. – К., 1895. – С.24. На жаль, саме цей аркуш 157 сильно пошкоджений.

⁷⁰ ЦДІАК України. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.157: “А такъ мы, з уряду своего земского, вне бытности возных, вместо возного давали есмо его мл. (кн. Б.Корецькому. – В.П.) на то вижом человека доброго, боярина господарского красноселского Пашька...” Вижем виявився не слуга старости чи підстарости, але замковий слуга з числа красносільських бояр, які на підставі “путної служби” на Луцький замок виконували виживські послуги (приблизно з початку 1550-х рр.). Наданий на виживство боярин Пашко ідентифікується як Пашко Некрашевич, регулярно задіяний на службі в 1562–1567 рр. Див.: *Поліщук В.* Врядове виживство красносільських бояр в контексті замкових служб (Луцьке староство в 1545–1567 рр.) // Молода нація: Альманах – К., 2001. – №3. – С.196–239.

⁷¹ Це означає, що позов був заочний, а відтак позваною стороною могло бути оспорено термін судового року (засідання), який позивачі склали за чотири тижні (на 4 квітня 1567 р.). Як правило, заочний позов визначав термін судового року за 6–8 тижнів.

⁷² Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.157. Присутність двох вижив при возному в якості людей добрих було традиційним явищем у Краківському воеводстві Польської Корони. Див.: *Urban W.* Op.cit. – S.172.

шення повітової юрисдикції овруцьким возним: “тое сознане возного овруцкого ку помочи кнзю старосте в права пойти не может, для того иж не того повѣту, в который мене позывает, сознане возного покладает, бо дей возные одно в томъ повѣте, в котром ихъ обрано на sprawy ездит мают, а в инший повѣт въежчати ани sprawy их моцы мѣти не мають”⁷³. На це старостинські *умоцовані* відповіли, що на той час у Луцькому повіті возних ще не було обрано, а якщо які і з’явилися, то без згоди старости і тому їх не можна вважати справжніми возними: “иж дей тут на тот час в повѣте еще не обрано было, а хотя ж бы который и был, тогда неслучно обран, в невѣдомости его млсти кнзя старосты луцкого, которые водле права посполитого за возного быти не может”⁷⁴. Отже, можна вважати дивним той факт, що повірені князя-старости в якості виправдання послалися на відсутність возних у повіті, хоча двоє з них почали свою службу. Тоді залишається припустити, що до появи перших возних (Княгининського і Путошинського) луцький староста не мав прямого відношення і їм не протегував або зволивав з затвердженням. Чи вони були обрані з руки волинського воеводи кн. О.Ф.Чорторийського, також не ясно. Принаймні у відповіді *умоцованих* бачиться певне дистанціювання луцького старости по відношенню до повітових возних: вони начебто є, але старостинською владою ще не визнані. Б.Корецький, у свою чергу, не випадково “не визнавав” першого возного, який 20 березня 1567 р. обводив Хупково після збройного нападу своїх маренинських підданих. Показово, що це “невизнання” тривало аж до судового засідання 4 квітня: наступним записом після судового року Б.Корецького з О.Семашком під тією ж датою 4 квітня, було вписано перше “зізнання” І.Путошинського про напад слуг Корецького на маєток Семашка. Очевидно, що гродські урядники старости свідомо і, схоже, за наказом свого пана не вписували його у гродські книги, аби не видати випису з книг, який би правив за довід⁷⁵. Розв’язка цього засідання виявилась не менш несподіваною: підстароста з замковим суддею Михайлом Джусою виправдали О.Семашка і звільнили його від позову князя-старости до його наступного, правильного позову⁷⁶. Але цей судовий

⁷³ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.144.

⁷⁴ Там само. До інтерпретації цього висловлювання з запису судового засідання слід ставитися обережно через те, що це типовий судовий спір сторін (контрадикторне судочинство), які наводять докази або виправдовуються через формальні причини букви закону, які “дозволено” чи “прийнято” висловлювати для переконування суддів.

⁷⁵ Можливо, що саме для цього на уряд особисто прибув О.Семашко, який, нагадаємо, на судовому році 4 березня не визнав своєї участі в якості позваної сторони: “иж дей я приехалъ тут в замок гсдрский с приятелми своими по властной потребе своей, а не ку жадному праву” (Там само).

⁷⁶ Підкоморій на свій захист вказав, що позов був без підпису старости і гродського писаря (Там само. – Арк.144). Цей факт, а також відсутність на суді князя-старости, опосередковано свідчать про непряму участь у конфлікті старости і підкоморія, які, ймовірно, не були головними дійовими особами і не мали особистих претензій. Швидше за все маємо справу з типовими сусідськими пограбуваннями панських підданих, які з’ясовують свої стосунки “під дахом” своїх панів.

вирок не пройшов безслідно для особового складу гродського уряду: недавно встановлений на уряд гродського судді М.Джуса⁷⁷ невдовзі звільнив своє місце для нового судді – брата гродського підстарости – Тих(о)на (Тита) Івановича Хом'яка⁷⁸.

Перебіг конфлікту двох ієрархій, на мою думку, не випадково збігається з паралельним процесом появи нових возних. Можна подумати, що старостинські урядники і слуги особисто на собі відчули усі невгоди зволікання з запровадженням нових інститутів, хоча приписувати цьому конфлікту значення каталізатора для обрання нових возних все ж таки було б занадто категорично. Одначе, після Івана Путошинського і Богдана Княгининського в Луцькому повіті щомісяця з'являвся черговий возний, доки у червні 1567 р. не сформувалась остаточна п'ятірка. З іншого боку, той факт, що на Волині після 1551 р. так і не були обрані присяжні вижі, встановлені сеймовою ухвалою 1551 р., мав би свідчити про повільний темп реформування.

Княгининський

Як свідчать приватноправові акти, родовий маєток Богдана Олехновича Княгининського не належав йому повністю, бо перебував у заставі під грошові позики, що вказує на розпорошення родової власності нащадками. Згідно з ревізією луцького замку 1545 р., Княгининим володів Олехно Княгининський, а також, ймовірно, вдова його брата Івана⁷⁹. Поступове зубожіння цього роду підтверджується тим фактом, що його син, майбутній возний, в 1560 р. позичив 100 кіп грошей у свого приятеля Андрія Івановича Колпитовського “для окупеня моего власного имени отчизного Кнегинина у пана Хрѣнницкого”⁸⁰. Пізніше Хрінницькі претендували на спадкову частку Княгинина згідно з *правом приржоним*⁸¹. 28 травня

⁷⁷ Уперше Михайло Джуса як луцький гродський суддя фіксується на судовому засіданні від 24 вересня 1566 р. (Там само. – Спр.8. – Арк.393-зв.).

⁷⁸ Уперше Т.Хом'яка з титулом гродського судді зафіксовано 3 червня 1567 р. свідком дільчого акту у Яловицьких (Там само. – Спр.9. – Арк.252). 6 червня його як суддю згадано відсутнім на уряді при відкладенні судового року (Там само. – Арк.245-зв.). Уперше його особиста присутність на Луцькім гродськім уряді датується 16 червня 1567 р. (Там само. – Арк.257).

⁷⁹ Źródła dziejowe / Wyd. A.Jablonowski. – Warszawa, 1877. – Т.6: Rewizya zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku (1545 r.). – S.55 (Za tymi horodniami horodnia Olehna a Iwanowoie Knehininskich z Knehinina, taia dobra iest).

⁸⁰ Архив ЮЗР. – К., 1911. – Ч.VIII. – Т.6. – С.76. Акт складено у Сельці 30 червня 1560 р. Свідки-печатарі: Іван Шимкович Скленський, Федір Селецький, Ян Хростицький.

⁸¹ Архив ЮЗР. – К., 1907. – Ч.VIII. – Т.4. – С.400, 445. Зокрема, Іван Михайлович Хрінницький, який в 1575 р. заявив на луцькому гродському уряді, що серед знищених татарами документів на право власності були судові листи “о имения Ярославичи, Подлесци, Городницу и Кнегинин – близкость влостную отца его, которіе дей имения на отца его, по стрію его рожоном пане Немире Хренницкому, правом приржоным приходят и спадывають, которые дей имения стрый отца его, зошлый пан Немира Хренницкий малжонце своей паней Ганне княжне Жижемской з доживотным мешканемъ в 600 копах грошей завел”. Однак до цього Княгинина Богдан Олехнович Княгининський не мав відношення.

1561 р. на луцькому замковому уряді Б.Княгининський сплатив борг боярину черкаського і канівського старости князя Михайла Вишневецького Василеві Лукашці⁸². Однак у 1564 р. він заставив свій маєток на чотири роки під позику 190 кіп грошей луцькому єврею Хазку Єсмановичу⁸³. Щодо інших фактів землеволодіння Княгинином слід бути вкрай обережним через те, що у Луцькому повіті у той час локалізується як мінімум три (!) однойменних села⁸⁴. Як власник Княгинина в 1560-х рр. фіксується Марко Збранний, який тримав там свого урядника, постраждалого від наїзду в жовтні 1561 р.⁸⁵ А 9 квітня 1564 р. в'язовий виж оглядав “в селѣ Кнегинине” побитого після бенкету (учти у сусіда) самого М.Збранного⁸⁶. Згідно з поборовим реєстром 1570 р. він сплачував податок з частини Княгинина⁸⁷. Іншим співвласником у тому ж реєстрі фіксується Богдан Колмовський⁸⁸. Однак цей маєток не слід ототожнювати з тим

⁸² ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.115.

⁸³ Архив ЮЗР. – Ч.VIII. – Т.6. – С.140–142. Акт складено у Буремлі 21 червня 1564 р. Свідки-печатарі: кн. Дмитро Олександрович Буремський, Шасний Гесинський, Федір Русин – луцький замковий писар, Богдан Смиковський.

⁸⁴ Див. мапу О.Барановича “Волинське воеводство 1629 р.: поселення і володіння” у кн.: *Баранович О.* Залюднення України перед Хмельниччиною. – К., 1931. – Ч.І: Волинське воеводство. – Княгинин (квадрат g-6), Княгинин (квадрат g-7), Княгинин (квадрат i-7). Згідно з ревізією 1545 р., друге Княгинине належало луцькому старості Андрію Михайловичу Сангушковичеві-Кошерському, з якого також опрарвлялась замкова *городня*: *Żródła dziejowe*. – Т.6. – S.38, 42. В покажчику населених пунктів ці два Княгинини ототоженні як одне: *Ibidem*. – S.III.

⁸⁵ У записі луцької замкової книги від 22 жовтня 1561 р. М.Збранний оскаржив Матвія Романовича Білостоцького за напад на княгининського урядника та пограбування “скрині”, що містили “листы мои (Марка Збранного. – *В.П.*) прислухаючие на имене Кнегинин и ишиие листы на имена киевские” (ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.234-зв.).

⁸⁶ Там само. – Спр.6. – Арк.55-зв.–56. Скарга на служебника луцького старости кн. Б.Корецького Андрія Добринського, який особисто напав на княгининський двір скаржника, де, серед іншого, було захоплено “реистръ в'язника муравицкого велможного пана его млсти п. Г.Ходкевича, пана троцького, п. Бартоша Жука, который (реестр. – *В.П.*) дей я (М.Збранний. – *В.П.*) справовал” (Арк.56). Цей факт вказує на службу належність М.Збранного до людей Г.Ходкевича, а сам Княгинин, здається, до заславських маєтків під опікою Г.Ходкевича (квадрат i-7). Згідно з ревізією 1545 р. родовий маєток Княгининських був “приписаний” до городні разом з такими сусідніми маєтками, як Рудки, Рогізне, Свищів, Хрінники, Сморгва, Кутрово, Мерви (?): *Żródła dziejowe*. – Т.6. – S.36–37. На мапі О.Барановича (квадрат g-7) крім них по сусідству розташовані: Перекалі, Дубляни, Букойма. Отже, як бачимо, не можна з певністю стверджувати, що М.Збранний і Б.О.Княгининський в 1560-х рр. володіли одним Княгининим, а швидше за все різними. Принагідно зазначимо, що маєток Княгининського був розташований по сусідству з Сморгвою – родовим маєтком луцьких гродських урядників у 1567–1570-х рр.: підстарости Петра Івановича Хом'яка та судді Тихна (Тита) Івановича Хом'яка Сморгдовських, що має вказувати на тісні і задоволені зв'язки сусідів-землевласників.

⁸⁷ *Żródła dziejowe*. – Warszawa, 1889. – Т.19. – S.18. Грошевий податок було сплачено з 2 димів і 1 городника.

⁸⁸ *Ibidem*. – S.9. Грошовий податок було сплачено з 4 димів, 6 городників і млинового кола.

Княгинином, який за *правом прирочоним* припадав на Хрінницьких. Відсутність у реєстрі самого Богдана Княгининського непрямо вказує на те, що ймовірно й надалі його частина маєтку перебувала у заставі. Третім Княгинином, до якого наш возний точно не мав жодного відношення, володів віленський каштелян Григорій Олександрович Ходкевич. Його урядник (справця) Іван Васильович Скриба фіксується там в 1566 р.⁸⁹ 28 липня 1567 р. М.Збранний фігурує як служебник цього І.Скриби, який урядував на муравицьких і княгининських маєтках князів Заславських, що на той час перебували під опікою Ходкевича⁹⁰. Б.О.Княгининський був возним не все своє життя, але й по виході “на пенсію” в числі сторонніх свідків (людей добрих) при возному брав участь у традиційних правових процедурах, наприклад, при обсиланні *напоминальним* листом з земського уряду княгині Ганни Чорторійської (4 листопада 1576 р.)⁹¹.

Брати Путошинські

На початку XVI ст. (індикт 13), за панування великого князя литовського Олександра (1492–1506) його дружина, велика княгиня Олена, надала своєму боярину Григорію Путошинському острів землі Собіхлібці (Собѣхлебцы), який належав до єпископського володіння Садово⁹². Іменування боярина маєтковим прізвищем вказує на те, що власницький маєток було отримано раніше, – ймовірно, не раніше другої половини XV ст. За військовим переписом панів і бояр-шляхти Волині 1528 р. рід Путошинських представляла одна особа⁹³ – син Григорія Тихно, який в 1539 р. за 120 кіп грошей “продал имене свое Собѣхлебцы кнзю Юрю Фаличевскому, бискупу луцкому и берестейскому”⁹⁴. У Тихна Григоровича Путошинського було четверо синів: Богдан, Іван, Олехно та Микита. Останній з них 25 лютого 1562 р. був убитий слугами князя Матуша Порицького, які його “на мосту замковом ... забили ... и з живого и добре здорового вчинили мертвого”⁹⁵. В ході розслідування братами справи виявилось, що Микита

⁸⁹ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.265-зв. (запис від 24 липня 1566 р.: скарга острозького зем'янина О.Ласького Богдана Шашкевича-Конюського на Івана Скрибу за наїзд на конюські поля і діброви). Обставини конфлікту ясно вказують на розташування цього Княгинина поряд з володіннями Острозьких, а саме між Дубном і Дерманню (квадрат і-7 на мапі О.Барановича).

⁹⁰ Там само. – Спр.9. – Арк.351-зв. Очевидно, що у ролі служебника І.Скриби М.Збранний не міг володіти Княгинином, що, разом з Муравицею, перебувало під опікою Г.О.Ходкевича, який призначив урядником маєтків І.Скрибу.

⁹¹ Архів ЮЗР. – Ч.VIII. – Т.3. – С.297.

⁹² Там само. – Т.4. – С.286. Данину датовано 3 червня 13 індикта. Московська княжна Олена Іванівна була заручена з великим князем Олександром 6 лютого 1494 р.

⁹³ Яковенко Н.М. Українська шляхта... – С.126.

⁹⁴ Архів ЮЗР. – Ч.VIII. – Т.4. – С.287. Акт датовано 1 травня 1539 р. індикт 13. Торчин. Свідки-печатарі: кн. Василь Федорович Четвертенський, Федір Сербин, Михайло Гулевич.

⁹⁵ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.48-зв. (запис луцької замкової книги від 3 березня 1562 р.).

Путошинський служив на цей час князю Янушу Порицькому, який визнав його убивство князем Матушем. Це наочно демонструє, як збіднілі Путошинські шукали служби у великих волинських магнатів. У спадковій власності братів перебував і маєток Ватинець, з якого вони присягали Польській Короні в 1569 р. 5 вересня 1563 р. брати скаржилися на Семена Козинського, який відзначився збройним наїздом на цей маєток⁹⁶. У липні 1565 р. ми бачимо братів у спільному, ще неподіленому, володінні родовим маєтком, що призводило до поширених межових конфліктів. Зокрема, луцька земська книга містить дві зустрічні скарги братів Івана та Олехна за спірний лан орної землі, яку вони врешті зібрались поділити. Зі скарги випливає, що вони “поля взяли и померили есмо весполек з маткою нашою на части равные до делу вечистого”⁹⁷. Наприкінці 1565 р. їхні стосунки загострилися, що призвело до кривавих бійок і нових взаємних скарг⁹⁸. Незабаром маєток було остаточно розподілено. Згідно з поборовим реєстром 1570 р., Олехно Путошинський разом з матір'ю сплатили податок зі своєї частини Ватинця (5 димів і 5 городників)⁹⁹.

Тушебинський

Той факт, що серед волинських панів і бояр-шляхти за військовим переписом 1528 р. Тушебинські не фіксуються, дозволяє припустити, що свій маєток вони отримали між 1528 і 1545 рр.: ревізія луцького замку 1545 р. фіксує Чижа Тушебинського повноправним власником Тушебина, з якого він опрацьовує замкову городню¹⁰⁰. Те, що він міг бути засновником роду Тушебинських, доводиться фактом збереження патроніма “Чижевич” в іменуванні його онуків, зокрема майбутнього возного (табл. №1). 23 вересня 1567 р. Костянтин (Костюхно, Костюшко) Фурсович Чижевич-Тушебинський фіксується у військовому переписі шляхти Волинської землі, але не особисто присутнім, а через свого “брата” Яна Бокія-Зарецького¹⁰¹. На присязі

⁹⁶ Там само. – Спр.5. – Арк.145.

⁹⁷ Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.8 (запис від 2 липня 1565 р.). Цікаво, що згідно з народною традицією Олехно Путошинський як молодший син залишився разом з матір'ю на спільній землі: “который лан matka моя весолок зо мною до делу вечистого в отдели маемъ” (Там само. – Арк.8-зв.).

⁹⁸ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.411-зв., 412-зв., 413-зв. (три записи луцької замкової книги від 2 грудня 1565 р.). Цього разу брати не могли поділити батьківську “світлицю” в селі Ватинці. Молодший брат Олехно “за две копи грошей хотел с того двора нашего старого светлочку дерева березового из сенни себе до своего двора вывозити”, що закінчилось кривавою бійкою і оспівченням поранень врядовим вижем (Арк.412-зв.). Див. також продовження конфлікту: Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.31-зв. (запис від 4 лютого 1566 р.), 34 (запис від 7 лютого 1566 р.), 186-зв. (запис від 15 червня 1566 р.).

⁹⁹ Źródła dziejowe. – Т.19. – S.5.

¹⁰⁰ Ibidem. – Т.6. – S.49–50.

¹⁰¹ Литовская Метрика // Русская историческая библиотека. – Петроград, 1915. – Т.XXXIII. – Отд.І. – Ч.3: Книга публичных дел: Переписи войска литовского. – Стб.1249: “Ян Бокей Зарецкий ставил конь 1, а от брата своего Костентина Тушебинского конь 1, а самого Тушебинского нет”.

Польській Короні він фігурує 17 червня 1569 р. серед луцької шляхти, але без вознівського титулу: “Костюхно Тушебинский съ Тушебина”¹⁰². Як возний він виступає у своїй приватній справі щодо прав власності на його спадковий маєток Тушебин. Це записи луцької земської книги від 6 і 8 жовтня 1568 р.¹⁰³ Перебіг справи про спадковий маєток, на мою думку, проливає світло не тільки на його майновий рівень, але й на шлях до уряду. Справа вказує на майнову залежність Тушебинських від князів Чорторійських, а значить і на ймовірні клієнтарні стосунки. Які ж факти дозволяють про це говорити¹⁰⁴? Це передусім акти продажу-застави¹⁰⁵ родинного маєтку Тушебина братові майбутнього волинського воєводи Івану Федоровичу Чорторійському. 5 жовтня 1561 р. Василь Чижевич Тушебинський продав і заставив свою частку Тушебина¹⁰⁶. Через чотири роки дочка небіжчика Мойсея Чижевича Тушебинського Ганна продала і заставила свою частку Тушебина (виділену від сестер) своєму дядькові Василю. Акт продажу – 5 квітня, акт застави – 9 квітня 1565 р. у Луцьку¹⁰⁷. Однак уже наступного дня в Клевані В.Ч.Тушебинський за ту ж суму в 50 кіп грошей удруге продав і заставив (це схоже на віддар князю за опіку і допомогу при скрутному становищі) цю частку Тушебина тому ж Чорторійському. Акт датовано 10 квітня 1565 р.¹⁰⁸ У 1564 р. Катерина Мойсеївна, одружена з польським шляхтичем з Люблінського повіту Яном Лешницьким¹⁰⁹, почала процес за повернення родового маєтку з-під влади Чорторійських: 8 серпня 1564 р. при вижу було вручено королівський позов на ім'я князя Івана Чорторійського, Фурса Тушебинського та його сина Костюхна у справі повернення спадкових земель по смерті Мойсея Чижевича-Тушебинського, що мали перейти до його доньок¹¹⁰. Фурс

¹⁰² Архив ЮЗР. – Ч.ІІ. – Т.1. – С.9.

¹⁰³ ЦДІАК України. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.262-зв, 284.

¹⁰⁴ Підстави цієї залежності були обумовлені територіальним розташуванням маєтків. Зокрема, Тушебин лежав у безпосередній близькості від резиденції князів Чорторійських – Клевані (власне, кн. Івана Федоровича в 1565 р., який утворив клеванську гілку роду). Більше того, згідно з ревізією луцького замку 1545 р. шляхетські маєтки, об'єднані навколо Клевані (в ревізії вона названа не прямо, а як маєток кн. Олександра Чорторійського, майбутнього воєводи), несли відповідальність за спільну замкову городню. Серед 11 маєтків, близьких до Клевані, був і Тушебин, яким на той час володів дід майбутнього луцького возного – Чиж-Тушебинський: *Źródła dziejowe*. – Т.6. – S.49–50.

¹⁰⁵ Нагадаємо, що до Другого Статуту ВКЛ 1566 р. у довільне володіння можна було продати лише 1/3 родинного маєтку, а 2/3 дозволялось заставляти (Статут ВКЛ 1529 р. – Розд. І. – Арт.16, 17).

¹⁰⁶ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.239–240: “будучи мене у великом недостатку а маючи великое добродейство и много запоможения яко грошима готовыми, так теж конми и иншими вшелякими потребами от князя Ивана Федоровича Чорторийского...” (Арк.239).

¹⁰⁷ Там само. – Спр.7. – Арк.66-зв., 68-зв.

¹⁰⁸ Там само. – Арк.71-зв., 72-зв.

¹⁰⁹ В акті продажу/застави Тушебина Ганною Мойсеївною Тушебинською її сестра Катерина не була названа серед інших сестер, оскільки на той час (5 квітня 1565 р.) вона уже була одружена з Яном Лешницьким.

¹¹⁰ Там само. – Спр.6. – Арк.173-зв.

із сином також потерпали від князівської владності, про що свідчать декілька скарг на “викочення” їхніх селян з Тушебина клеванськими і билівськими боярами князя¹¹¹. У 1568 р. Катерина залучила до процесу двоюрідного брата Костюхна, на той час луцького возного¹¹². До того ж, князя Івана Чорторійського уже не було в живих¹¹³, як не було в живих і їхнього дядька Василя Чижевича і, можна припустити, його брата Фурса Чижевича. Спадкова частка Василя Чижевича за бездітності мала перейти до племінників¹¹⁴. У записі від 6 жовтня 1568 р. Костюхно Фурсевич Чижевич-Тушебинський визнав на земському уряді, що не тримає в своїх руках спадкової частки сестри, яка перебуває у володінні вдови князя І.Ф.Чорторійського княгині Ганни Кузьмівни Заславської. Він виявив готовність спільним з сестрою коштом здобувати спадкову частку Тушебина по смерті їхнього дядька Василя¹¹⁵. Наведені факти красномовно свідчать не тільки про вигасання роду Чижевичів Тушебинських, але й про стрімке розпорошення земельної власності, коли родовий маєток виявляється поділеним на дрібні клаптики¹¹⁶. А сам факт продажу/застави Тушебина князю І.Ф.Чорторійському бездітним Василем Чижевичем може свідчити про його перехід у клієнтарно-патрональну залежність до князя (в опіку і оборону).

Але, крім близькості до князів Чорторійських, слід вказати на вищенаведений факт з військового перепису волинян 1567 р., де Ян-Бокій Зарецький називає майбутнього луцького возного “братом”¹¹⁷. Навряд чи вони були кровно споріднені (швагри?). Важливо інше – слід розрізнати

¹¹¹ Там само. – Спр.5. – Арк.36-зв. (запис від 23 лютого 1563 р.): 21 лютого князь І.Ф.Чорторійський “наславшы мощно кгвалтом боярина своего Богдана Смержовского и з ыншими многими людми и поддаными своими клеванскими и билевскими о колко десят чоловекв з сагайдаки, з ручницы, мечи и рогатинами и з ыншими бронями на имене их Тушебин, трех чоловекв властивых отчивов их на имя [...] з жонами, з детми, з быдлом, с конми и зо всіми маестностями их, так теж збоже их з гумен мощно кгвалтом побрал, а хоромы порубати, поламати и попсовати казал...” (Арк.36-зв.). Інша схожа скарга від 27 листопада 1564 р.: Там само. – Арк.279.

¹¹² Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.262-зв.–264.

¹¹³ Князя Івана Федоровича Чорторійського як небіжчика згадано 29 квітня 1566 р. (Там само. – Арк.113-зв.), отже він помер між квітнем 1565 р. і квітнем 1566 р.

¹¹⁴ Там само. – Арк.263.

¹¹⁵ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.263-зв.–264: “А што ся дей дотычет тое части дятка нашего небожчика Василя Чижевича Тушебинского в том же селе Тушебине [...], яко влостивое близкости и дедизны своее, спадком водле права прирожного на нас припалое, восполокъ з зятемъ (Яном Лешницьким. – В.Л.) и з сестрою своею Катериною, сполечнымъ коштом и накладомъ своимъ под кнегиною Ивановою Чорторійскою поискивати маем. А кгда ея выйщемъ, тогда тую част промежку себе на польы под ровностю розделити маемъ”.

¹¹⁶ Продана в 1565 р. частка Ганни Мойсеївни Тушебинської в еквіваленті 50 кіп грошей могла дорівнювати п'яти селянським господарствам. Не більше могло належати і возному Костюшку Фурсевичу Чижевичеві-Тушебинському.

¹¹⁷ Тут слід вказати на той факт, що власницький маєток Я.Бокія Зарецьке безпосередньо сусідило з Тушебиним. Див. на мапі О.Барановича (квадрат і-б), де маєток Я.Бокія-Зарецького іменується “Зарічче”.

Яна Бокія, який доводився рідним братом Гаврилу Васильовичу Бокію-Печихвостському (з 1559 р. – повітовий суддя¹¹⁸, а з 1565 р. до † 1573 р. – перший земський суддя Луцького повіту) та Яна Семеновича Бокія-Зарецького¹¹⁹. Вони обидва фігурують у військовому переписі 1567 р.¹²⁰ На жаль, про рівень спорідненості Бокіїв-Печихвостських та Бокіїв-Зарецьких можна тільки гадати, однак гіпотетично можна припустити, що цей зв'язок К.Тушебинського з Бокіями міг зіграти вирішальну роль при його обранні на уряд возного в 1568 р. Ян Бокій-Зарецький в середині 1560-х рр. виконував двірську службу з великокнязівського двору¹²¹. “Братерська” (крім сусідської) близькість до Бокія-Зарецького була засвідчена тим фактом, що Фурс Чижевич-Тушебинський, ймовірно, перед своєю смертю зобов'язався перед Зарецьким не віддавати в заставу Тушебин нікому іншому крім нього¹²². Як бачимо, “братерські” переваги явно були на стороні Яна Бокія, перед яким схилялись збіднілі Тушебинські.

Щодо інших персоналій перших возних Луцького повіту, то достатніх фактів для характеристики їхнього соціального і майнового рівня поки що немає: для цього необхідно було б дослідити луцькі гродські і земські книги кінця 1560 – 1570-х рр. Проте вищенаведені приклади вичерпно виявляють основні характеристики перших возних: задавнена родова приналежність до тісного кола шляхетської братії, клієнтарна залежність від волинських урядників і магнатів, збіднілість роду, розпорошеність родового землеволодіння (продаж, застави, посаги) і, в основному, досить скрутне майнове становище для забезпечення стабільного соціального рівня у шляхетському соціумі Волині 1560-х рр. Для шляхти, яка під час тривалої Лівонської війни не могла справляти свою військову повинність, кар'єра возного, яка, крім приробітку, залишала шляхтича на службі у своєму повіті, мала бути досить привабливою.

¹¹⁸ ЦДІАК України. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.85-зв. (перша згадка на Луцькому замковому уряді 16 грудня 1559); Ф.220. – Оп.1. – Спр.42 (1560 рік).

¹¹⁹ Архів ЮЗР. – Ч.VIII. – Т.3. – С.68–70 (№23): Запис визнання до луцьких замкових книг зем'янина берестецького повіту В.О.Збірожського, який “понял за себе в малжонство панну Галену Семеновну Бокиевну, по которой взялъ от брата еи, пана Яна Семеновича Бокиевича Зарѣцького, вѣна ... 40 коп грошей”.

¹²⁰ В переписі Ян Бокій фіксується без свого маєткового прізвища після свого брата Гаврила Васильовича з власним почтом вояків, однак особисто відсутнього за “хоробою”: “Почту пана Яна Бокія коней 10 (плюс 5 драбів. – В.Л.), а самого за хоробою нет...” (Литовская Метрика. – Т.ХХХІІІ. – Отд.І – Ч.3: Книга публичных дел: Переписи войска литовского. – Стб.1238).

¹²¹ Ян Бокій-Зарецький в 1566 р. “дворянин его королевское млсти, приданий от его королевское млсти на вси sprawy пану Михайлу Еловичу Малинскому маршалку его королевское млсти” проти Борзобогатих-Красенських (ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.94-зв. (запис від 18 червня 1566 р.)). Як свідок передшлюбних заручин Костянтина Єловича-Малинського – печатарь акту від 26 липня 1571 р. Див.: Архів ЮЗР. – Ч.VIII. – Т.3. – С.242.

¹²² ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.111-зв. (запис луцької замкової книги від 23 травня 1565 р.). Зобов'язання Ф.Ч.Тушебинського складено 22 травня 1565 р.

Сусідство вижив і возних

Як же тривала заміна вижив урядом возного в межах Луцького повіту? Як свідчать записи луцької гродської книги за 1567 р., з часу обрання возних (середина березня) виживство до кінця 1567 р. застосовувалося майже на рівні з вознівством. Записи луцької земської книги не можуть служити достатнім джерелом з огляду на той факт, що земський суд функціонував не періодично (три сесії на рік) і його книги не велися регулярно: так, за 1567 р. земська книга містить 74 записи за 6–22 березня та 10 записів за 27 травня¹²³. Отже, повернімося до гродського уряду. Із 180 виживств, записаних до гродської книги у 1567 р., третина виїздів (65) була проведена до обрання возних, власне до першого запису вознівства Б.Княгининського від 27 березня. Решта – 115 виживств провадилися поряд з урядованням возних, які до гродських книг до кінця 1567 р. свідчили 144 рази (табл. №2). Отже, заміна вижив не була одноразовим актом, а тривала майже три роки. Якщо у 1567 р. свідчень приблизно порівну, то у 1568 р. співвідношення записів становило 1:2 на користь возних. У 1569 р. перевага була 1:8. Остаточно вижі зникають з луцького гродського уряду в 1570 р. (табл. №3), хоча спорадично вони надаються на процедури до кінця XVI ст.¹²⁴

На повільність при звичання до возних опосередковано вказує застосування канцелярської формули надання вижа “вне бытности на тот час возных”. Уперше ця формула трапилася в луцьких замкових книгах 18 квітня 1566 р.: “вне обраню на сес час подле Статуту нового возных на справы земские виж место возного” (пан Т.Свищовський)¹²⁵. Для 1566 р. це рідковживані формули, що прикладалися до особливо значимих процедур, наприклад, ув’язання за королівським наказом в маєтки Борзобогатих – Забороль і Галичани – 29 серпня – 7 вересня 1566 р.¹²⁶ Однак і в 1567 р. уживання формули надання вижа “вне бытности возных” на 180 виживств не є таким регулярним. Стандартно ця формула починає повторюватися лише з серпня–вересня 1567 р.¹²⁷ У перший рік після судово-адміністративної реформи у Луцькому повіті простежується певна рівновага між вижами і возними. Сторони, які звертаються до послуг гродського уряду, спокійно задовольняються наданням вижив, зовсім не вимагаючи від уряду возних, що можна пояснити вищезазначеною постановою луцького повітового сеймику

¹²³ Опись актовой книги Киевского центрального архива №2093. Книга луцкая... – С.16–25.

¹²⁴ Щоправда, це приклад Вітебського земського суду 1595–1596 рр., наведений в роботі: *Ланно И.И.* Земский суд... – С.278. Але таких прикладів можна вибирати по всіх тогочасних судах ВКЛ.

¹²⁵ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.94-зв.

¹²⁶ Там само. – Арк.342.

¹²⁷ Там само. – Спр.9: 7 січня (Арк.7), 19 березня (Арк.127-зв.), 24 квітня (Арк.180), 26 червня (Арк.281); вересень: Арк.286, 362, 363, 365, 389-зв., 391-зв., 393, 394-зв., 410, 424-зв., 439, 446, 454-зв., 457-зв., 467-зв., 470-зв.; жовтень: Арк.516-зв., 518, 519, 526-зв., 530-зв., 537-зв., 538, 544, 557-зв.

про функціонування вижив до обрання возних. Зокрема, така паралельна практика відбита і в формулах санкції за порушення приватно-правових угод, які обов'язково вносилися сторонами при складанні актів купівлі, застави, позики грошей тощо. Санкцією, як правовим покаранням, передбачалося ув'язання в маєток з вижем або з возним на вибір: запис від 21 липня 1567 р.¹²⁸

Значення виживства залишалось актуальним на рівні нешляхетських станів: господарських селян, міщан, євреїв. В записах луцької замкової книги 1567 р. можна знайти чимало прикладів, як уже після обрання возних представники цих непривілейованих станів провадили свої процедури з вижами. В записі від 17 травня 1567 р. “просили [...] подданые гсдрские ключовые з села Колчина о вижа врядового, при котором бы мели его млсти влдце луцкому и острозскому отцу М.Жоравницкому жаловати на подданных его млсти колчинскихъ наймя...”¹²⁹ А ось приклад міщанина з Ковля (володіння відомого емігранта кн. М.Курбського), який з луцьким вижем нагадував боржникові про його борг (23 травня 1567): “приходчи [...] мещанинъ ковельский его млсти князя Михайла Курпского, Петръ Плонъский, просил мя (підстаросту. – В.П.) о вижа врядового, хотячы ити до пана Яцька Стецковича, упоминатца о долгъ свой рукодайный 49 золотых полских на квите его описаныхъ”¹³⁰. Луцькі євреї просили надати вижа для подання напоминального королівського листа дворянину Василю Коляді, який стягнув з євреїв надмірне *діцьковання* (плату за якусь послугу від копи – 6 грошей) 18 липня 1567 р.¹³¹ Виживство цілком задовольняло нешляхетські стани, адже їхній соціальний рівень здебільшого був тотожний рівневі самих вижив – луцьких міщан, замкових бояр або шляхти-*голоту*¹³², яка шукала заробітку. Повноправні повітники також не цуралися вижив, особливо на процедурах огляду селянських поранень, обводу поораної сусідом землі, знищенні межових знаків (копців і граней в деревах) та інших майнових збитків у своїх володіннях.

Загалом, виживство як інститут свідків повністю не був скасований, а лише – його обмежений до застосування у сфері приватно-панських володінь. У тих випадках, коли сторона збиралась засвідчити скоєне на чужій території правопорушення, від її власника вимагався виж. Такий виж долучався як панський слуга до возного, який приїздив у маєток цього пана. Тому у приватних замках волинських князів і панів залишалась усталена система виживства для традиційних процедур освідчення збитків, огляду ран, розшуку вкрадених речей тощо. Так, наприклад, 19 липня 1567 р. Марко Збранний (слуга *справці* Г.О.Ходкевича на заславських маєтках) з возним їздили до Острога з напоминальним листом гродського

¹²⁸ Там само. – Арк.319.

¹²⁹ Там само. – Арк.213-зв., 219.

¹³⁰ Там само. – Арк.230.

¹³¹ Там само – Арк.317.

¹³² Означаючи безземельну шляхту, поняття *голоту* у той час не мало негативного значення.

уряду. Лист було адресовано острозькому наміснику Ольбрахта Ласького Антонію Іловському, в якому оскаржувався острозький зем'янин Богдан Шашко-Конюський за оранку і сівбу на заславських землях, які були під опікою Г.О.Ходкевича (запис від 28 липня 1567)¹³³. Для доводу неправного загосподарення земель вони намагались узяти острозького вижа, з яким возний мав обвести поля: “п. М.Збранный просил п. Иловского о лист упоминальный и о вижа з уряду его острозского, который бы вижь мел быти при мне, возном, при отдаваню листу врядового земенину острозскому”¹³⁴.

У перші ж місяці свого урядування возні Луцького повіту удостоїлись декількох скарг за невиконання своїх повноважень: за відмову їхати на виклик сторони. Першим звинуваченням такого роду є скарга каноніка луцького костелу Войтеха Стобника на Івана Путошинського: “иж дей ся он был поднял быти в Торчине на справе моей ку огледаню земли и границы торчинское от Садова, якож дей былъ до Торчина приехал и, нехотечи на той справе быт. Зась до дому своего прочь с Торчина поехал. Якож дей еми и до дому до него посылал. Он дей повѣдилъ, иж дей “не хочу на той справе быти” (запис від 11 червня 1567 р.)¹³⁵. Іншим, не менш промовистим, прикладом є запис від імені полонського урядника Миколая Дубровського (полонський державця М.Радзивіла) Станіслава Рашковського, який оскаржив аж двох возних разом: Івана Путошинського та Мишка Смиковського. Вони взагалі відмовились їхати на справу після повторного запрошення за вищу, ніж належала за Статутом, винагороду: “Я [...] посылал по них по два крот с пинязми, не толко водле уфалы в Статуте земьскомъ описаное, даючи на мило по два гроши (NB! Саме так, коли за Статутом помилъне – один гріш. – В.П.), але-м дей на малый крес (?) посылал до них, даючи имъ по полкопы (=30) грошей литовских, просечи их быти ку тым справамъ, пилне припалымъ. А они дей обадва [...] будучи то повинни полнити, жаднымъ обычаемъ пнзей брати и до мене на справы его млсти пана воеводы виленского (М.Радзивіла. – В.П.) и пана моего, п. М.Дубровского, ехати не хотели” (запис від 20 листопада 1567)¹³⁶.

Однак скаргаться і самі возні, виступаючи в обороні своїх володінь і селян, як повноправні шляхтичі-повітники. Так, 30 червня 1567 р. була занесена скарга Івана Путошинського на захист своїх селян, пограбованих по дорозі бубновським тивуном Станіслава Граєвського¹³⁷. Перший позов за легке побиття (о шарпане) возного Б.Княгининського було вручено 18 квітня 1567 р. возним М.Смиковським на адресу бородчицького урядника М.Ф.Мишки-Варковського Мартина Верейського¹³⁸. У свій перший виїзд

¹³³ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.351-зв.–352.

¹³⁴ Там само. – Арк.351-зв. Аналогічні згадки острозьких вижив: Там само. – Арк.352-зв., 496-зв.

¹³⁵ Там само. – Арк.251.

¹³⁶ Там само. – Арк.528-зв.–529.

¹³⁷ Там само. – Арк.197.

¹³⁸ Там само. – Арк.166.

М.Смиковський ледве не став черговою жертвою “гостинності” слуг М.Мишки: “застали есмо (в Бородчичах. – *В.П.*) толко жону врьадникову, которой я, возный, давал позвы кгородские. Она позов брати от мене не хотела и поведила, иж “вжо болшей того тут с тыми листками не будете ездит”. И, выбегши з светлицы, почала на кгвалт кликати. Я теж за нею вышодчы, позвы заткнул есми у плот, увогородца, где присады щепят, на серед двора. И, заткнувшы, поехали есмо проч”¹³⁹. Б.Княгининський 26 березня вручив М.Мишці ув’язного листа за вироком земського суду, а 3 квітня приїхав до Бородчич провадити ув’язання на користь Холоневських, де йому дали добрячого прочухана: “Тот врьадникъ пана Мышчин бородчицкий, М.Верейский, порвавши (схопивши. – *В.П.*) тую копью и реистръ з стола, догонивши мене (возного. – *В.П.*) у дверох, порвал мя за колнеръ, копею и реистръ уткал ми у шапку и мене самого зшарпаль. А я зась положил ему на столе реестръ и копью и з избы пошол. И кгдымъ выехал з двора на село, врьадник пана Мышчинъ казал ув обохъ церквох на кгвалт звонит, людем ся с оружьемъ собрат и з ручниц стрелят, увязоватися не допустили...”¹⁴⁰

Однак у 1567 р. це був єдиний гострий випад проти возних, що загалом відтворювало ситуацію 1560-х рр., коли найнебезпечнішими для вижив були урядники найбільших магнатів та господарських урядників Волині – кн. К.К.Острозького, Борзобогатих-Красенських, М.Ф.Мишки-Варковського, Гулевичів, Семашок, які ворожо сприймали офіційних свідків, нерідко застосовуючи проти них силу. Деякою мірою досить мирне ставлення до возних і вижив у 1567 р. пояснюється фактом участі волинської шляхти у посполитому рушенні під час Лівонської війни, тобто фактом їхньої відсутності у своїх маєтках, коли між 23 вересня і 30 листопада 1567 р. було складено один з найповніших реєстрів волинської шляхти¹⁴¹. Але у ньому ми не знайдемо перших возних, які виконували свою службу у повіті.

Викладені у цій роботі факти не є настільки однозначними, аби з чіткою ясністю вималювати процес запровадження у Луцькому повіті інституту возного. Проблема полягає не тільки у фрагментарній джерельній базі, але й у відсутності спеціальних досліджень, зокрема з історії запровадження судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. у інших повітах ВКЛ. Щоправда, брак порівняльного матеріалу почасти можна було б надолужити аналізом регіональних структур волинського суспільства, які по-своєму реагували на проведення реформи, що, наприклад, проявилось у постанові сеймику Луцького повіту про вижив. Однак і зараз, на початковому етапі збирання фактів, можна бачити, як загальнодержавна реформа створювала новий простір для актуалізації шляхет-

¹³⁹ Там само. – Арк.166.

¹⁴⁰ Там само. – Арк.148.

¹⁴¹ Литовская Метрика. – Т.ХХХІІІ. – Отд.І. – Ч.3: Книга публичных дел: Переписи войска литовского. – Стб.1237–1256 (Реистръ княжатъ, панятъ и всего рыцёрства земли Волинской).

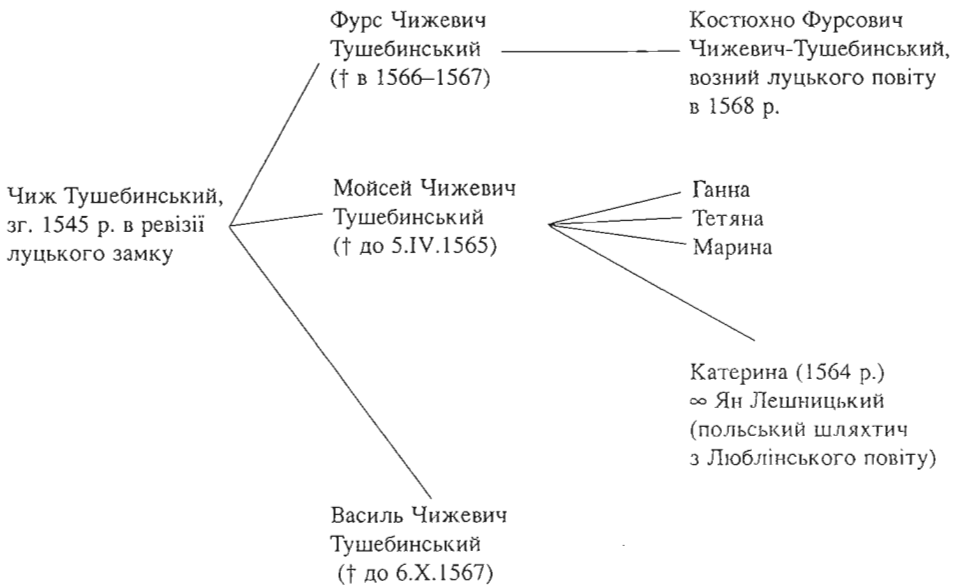
ських інтересів в нових “робочих місцях”, коли потужні пани-урядники протегували своїм збіднілим потужникам у пошуках кращої служби.

Поява в литовсько-руському праві возних стала черговим етапом розвитку шляхетського самоврядування, що засвідчило зростання могутності шляхетського стану в цілому. Правове значення реформи виразилося в конкретних соціальних змінах, коли на арену публічного простору в якості офіційних свідків правових процедур вийшли нові дійові особи, – усталений склад добре відомих шляхетській братії возних, обраних з її числа. З цього часу виживство як панська служба бояр і міщан стало історією усного права, втративши свою домінуючу роль офіційного свідчення на користь права писаного.

ДОДАТКИ

Таблиця №1

Рід Чижа-Тушебинського у другій половині XVI століття

Таблиця №2

Виживство і вознівство з луцького гродського уряду в 1567 році

Умовні скорочення в таблиці:

Б.г.к. – Боярин господарський красносільський – 15 осіб.

“К” – служебник князя-старости Б.Ф.Корецького – 2 особи.

“в-К” – служебник ворітного Войтеха Красовського – 4 особи.

ВПЛ – возний повіту луцького – 5 осіб.

(NB! – служебники підстарост не позначені): А.Русина – 5 осіб; П.Хом’яка – 24–29 осіб.

Імена вижив і возних	Помісячна чисельність виживств і вознівств, оформлена окремим записом гродської книги												За рік
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Підстароство Андрія Івановича Русина (до 24 січня 1567 р.)													
1. Михно Лебедевич	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3
2. Миколай Маркович – Б.г.к.	1	–	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	3
3. Юрко [Іванович] – Б.г.к.	2	2	1	1	6	–	–	–	1	–	1	1	15
4. Федір Занкович	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
5. Василь Немецький – Б.г.к.	1	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	3
6. Кунаш Макарович – Б.г.к.	3	4	–	–	1	3	1	2	–	–	–	–	14
7. Степан Герецький (перейшов до Хом'яка)	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2(+)
8. Мелешко Федорович Запольский – Б.г.к.	1	3	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	6
9. Богдан Гордунович – Б.г.к.	1	–	–	–	–	2	–	1	–	–	–	–	4
10. Грицько Іванович (перейшов до Хом'яка)	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1(+)
11. Ярема Митькович	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
Підстароство Петра Івановича Хом'яка (з 28 січня – Арк.32-зв.)													
12. Макар Матеевич	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
13. Митько (Курович?)	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2
14. Пилип Созонович – Б.г.к.	–	3	1	2	–	–	–	3	1	–	1	–	11
15. Іван Митькович	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
16. Степан Павлович [Роткович] – Б.г.к.	–	1	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	3
17. Василь Єзерський – “К”	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2
18. Гнат Ярмолевич – Б.г.к.	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2
19. Олихвер, слуга замковий	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
20. Марко Масцевич	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
21. Павло (Пашко) Некрашевич – Б.г.к.	–	2	–	–	–	1	–	–	–	–	1	–	4
22. Мисько Вакулич	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3
23. Ярмола Масцевич	–	1	2	1	2	–	1	–	–	–	–	–	7
24. Петрок (Петрик)	–	2	1	–	1	–	1	–	–	–	–	–	5
25. Михно Павлович [він же Михно Роткович] – Б.г.к.	–	1	2	–	1	1	–	1	–	–	3	–	9
26. Еско (Юско) Сакович	–	–	4	2	–	–	–	1	–	1	1	–	9
27. Федір Занкович	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
28. Мартин (О)Лешницький	–	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	2
29. Андрій Мишкович	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
30. Стапан Герецький	–	–	1	1	1	1	–	4	2	–	1	–	11(+)

Імена вижив і возних	Помісячна чисельність виживств і вознівств, оформлена окремим записом гродської книги													За рік
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII		
31. Богдан Олехнович Княгининський – ВПЛ	-	-	1	8	1	7	5	3	6	1	1	1	34	
32. Павло Вериковський – “в-К”	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	2	
33. Войтех Станиславович – “в-К”	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
34. Юско Гордунович – Б.г.к.	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
35. Іван Тихнович Путошинський – ВПЛ	-	-	-	4	7	3	8	6	-	2	1	9	40	
36. Валентій	-	-	-	4	1	-	-	-	-	-	-	-	5	
37. (виж без імені)	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
38. Степан Некрашевич – Б.г.к.	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	3	
39. Михайло (Мишко) Якимович Смиківський – ВПЛ	-	-	-	2	1	3	3	3	2	2	2	1	19	
40. Павло (Масцевич?)	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
41. Мартин(eu)	-	-	-	-	2	2	-	2	-	-	-	-	6	
42. Павло Масцевич	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	2	
43. Мисько (Вакулич?)	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	
44. Олехно Тихнович Путошинський – ВПЛ	-	-	-	-	2	10	3	8	1	6	-	2	32	
45. Федір Касаєвич	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
46. Іванко	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	2	
47. Федір Степанович – “К”	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
48. Митько Курович	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
49. Єско (Юско) Семенович	-	-	-	-	-	1	-	1	3	1	2	-	8	
50. Мишко Федорович – Б.г.к.	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	
51. Дмитро Новоселецький – ВПЛ	-	-	-	-	-	3	6	3	2	-	1	3	18	
52. Тихно (Тишко) Семенович	-	-	-	-	-	1	2	1	-	-	-	-	4	
53. Ждан Павлович [Роткович] – Б.г.к.	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	
54. Тишко Масцевич	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	
55. Станіслав Островський – “в-К”	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	3	
56. Матис Заруба – “в-К”	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	
57. Кохан Василевич	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	2	
58. Щастний Якубович	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	
59. Петро (Петрик?)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	3	
60. Грицько (Іванович?)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2	
61. Грицько Іванович	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	4	
62. Іван Тихнович	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
Разом за місяць свідчень	18	30	19	37	27	43	30	47	20	15	19	19	324	

Таблиця №3

Співвідношення “зізнань” офіційних свідків, занесених до луцьких замкових (городських) книг в 1561–1570 роках

Рік замкової / городської книги*	Свідчення вижив (сознане виживо)	Свідчення возних (сознане возного)	Кількість записів замкової книги
1561 (3)	194	–	351
1562 (4)	141 (без записів між 6.IX – 20.XII)	–	321
1563 (5)	182	–	356
1564 (6)	247	–	428
1565 (7)	263	–	487
1566 (8)	297	–	592
1567 (9)	180	144	659
1568 (10)	76	134	456
1569 (11)	30	240	604
1570 (12)	–	320 (без записів за грудень)	681

* В дужках подається номер архівної справи, за яким зберігається дана книга в ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.3–12.

Таблиця №4

Порядок появи перших возних Луцького повіту по записах городської і земської книг 1567 року

Імена возних	Дата процедури	Дата запису до городської книги	Джерело: ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.9. – Арк:
Богдан Олехнович Княгининський	15 березня	16 березня (земська книга)	[Ф.26. – Оп.1. – Спр.1.– Арк.123-зв.]
Іван Олехнович Путошинський	27 березня	27 березня	Арк.132
Михайло (Мишко) Якимович	20 березня [16–17]	4 квітня	Арк.145-зв.
Смиківський	березня	18 квітня	Арк.166
Олехно Тихнович Путошинський	–	14 травня	Арк.211-зв.
Дмитро Новоселецький	[20–21] червня	23 червня	Арк.273-зв.

Таблиця №5

Перші возні Володимирського повіту 1567 року

Імена возних	Дата процедури	Дата запису городської книги	Джерело: Архів ЮЗР. – Ч.VIII. – Т.3. – С.:
Тихно Радовицький	6 червня	7 червня	С.147
Тихно Андрійович Оранський	17 липня	17 липня	С.150
Іван Охлоповський	17 липня	18 липня	С.152
Юхно Оранський	22 вересня	22 вересня	С.165
Хацко Чуват Туличовський	9 листопада	13 листопада	С.144